

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

ДОЛЯ КОНФЕСІЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Л. ФИЛИПОВИЧ (Київ, Україна)

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ: ЗАГРОЗИ І МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙ (ФОКУС НА УКРАЇНІ)

Глобалізація істотно вплинула на всі сфери суспільного життя. Дискусія стосовно суті і форм глобалізаційних процесів триває вже понад півстоліття. Проведено безліч макро- і мікродосліджень, написано тисячі книжок. Докладно вивчені економічні, соціальні, політичні глобалізаційні процеси, пропонуються різноманітні сценарії їх розвитку, постійно робляться наукові прогнози, за справдженням яких стежать економісти, політологи, соціологи. Останнім часом вчені звернули увагу і почали активно досліджувати глобалізацію в соціокультурному аспекті. Досягнуті певні консенсусні оцінки цих процесів. Тому, обравши своїм об'єктом дослідження глобалізацію та її вплив на релігійне життя, автор прагнучим визначити, які нові умови створює глобалізація для конфесійного розвитку, як вона впливає на відносини між релігіями, які основні тенденції можна виділити в цих процесах.

Визнаємо, що це не перший наступ глобалізації на традиційні культури і духовне життя людства. Його історія багата різноманітними прикладами, коли масштаби поширення і впливу якоїсь духовної течії долали кордони звичної території їх домінування. Такий глобалізаційний ефект свого часу мало християнство, трохи пізніше – іслам, які були тісно пов'язані з певними країнами-імперіями, що використали релігію як ідеологію в своїй територіальній та економічній експансії. В науці ці процеси відомі як християнізація та ісламізація світу, завдяки яким в їхню ойкумену попали десятки народів та держав. Особливу роль в історії європейських народів в свій час зіграли православ'я і католицизм, визначивши східнохристиянськість або західнохристиянськість культур, світоглядів, життєвих модусів різних людських спільнот. Значні духовні потрясіння пов'язані із Реформацією, яка стала повштовхом для всіх протестантських течій. І православізація, і католицизація, і протестантизація – це реальні історичні процеси, котрі втягували в свою орбіту маси людей, несучи їм універсалістські ідеї, в результаті впливу яких формалізувався їхній духовний досвід, стаючи підвалиною і ядром окремої – православної, католицької, протестантської – культури. Не безпідставно виділяються православна чи протестантська цивілізації, що базуються на спільних конфесійних цінностях.

Але нинішня глобалізація куди масштабніша від попередніх – вона накрила не лише матеріальний вимір життя, а й активно втручається в світ духовний, і не як у вторинний і похідний, а як у самостійний і самодостатній.

Релігії, навіть світові, чий ареали поширення останніми століттями залишались відносно стабільними, під впливом глобалізації теж змінюють географічні рамки своїх культурно-цивілізаційних кордонів. Відомо, що, наприклад, християнство «сповзає» на південь і схід, а іслам «вторгається» в Західну Європу. В свій час індуїзм «взяв у полон» Америку, а іудаїзм здавна розсіювався разом із своїм носієм - єврейським народом по всьому світу. Такі процеси - історичні та сучасні - можна вважати глобалізаційними. Сьогодні, виходячи з того, що на роль глобалізатора претендують декілька країн (в силу зруйнування одно- чи двополосної системи міжнародних відносин), є підстави стверджувати, що релігійні трансформації відбуватимуться в різних парадигмальних напрямках. Називають Китай, Індію, Росію, Японію, Арабські країни, Латинську Америку. Але найбільш впливовими є США. І від того, яка країна випередить своїх суперниць, залежить не тільки її економічне процвітання, диктат в сфері політики, але й популярність тієї чи іншої культури, яскравим презентатом якої є релігія. Очевидно, що американізація призвела не тільки до створення глобальної мережі Макдональдсів, але й до популярності американських протестантів, баптистських та п'ятидесятницьких проповідників. Разом із китайським товаром до країн проникає культура фень шуй, а японські панасоніки невід'ємні в нашій свідомості від самурайства і східних єдиноборств.

Незважаючи на різне ставлення до глобалізації, всі відомі та невідомі наслідки її енергійної ходи, призупинити чи відвернути цей процес не вдасться. Тому, приймаючи глобалізацію як фактор історичного розвитку, бажано звільнитися від односторонніх уявлень про глобалізацію як процес, що несе тільки руйнування для традиційних культур. Тут сама практика, про що свідчать протестні голоси ісламських країн, Росії, європейських народів, спонукає до розробки нових моделей взаємовідносин між різними народами, релігіями, церквами. Бездумне глобалізаторство, яке нагадує скоріше військові дії проти іншої культури та призводить до анексії чужих духовних територій, шкодить не тільки тим, кого глобалізують, але й тим, хто глобалізує. Для багатьох народів, що виступили в ролі месій, провідників глобалізаційних цінностей, їхня «цивілізаційна» діяльність повернулася багатьма проблемними наслідками.

Важко досягнути порозуміння, якщо сприймати глобалізацію лише позитивним чи лише негативним явищем, тобто діаметрально протилежно: для одних глобалізація означає прискорення та активізацію взаємодії та інтеграції між народами, компаніями, урядами різних національностей, що врешті призводить до покращення добробуту людей і стану навколишнього середовища, до обміну ідеями, в т.ч. і релігійними, традиціями різних народів, що збагачує загальнолюдську культуру, не кажучи вже про зрівняння в економічному розвитку різних регіонів, уніфікації політичного устрою, нормалізації життя різних країн. Але для інших глобалізація – це руйнування національних економік, недбайливе використання людських, природних ресурсів, гола нажива. Сьогодні важливо не так оцінити глобалізацію, скільки заставити її працювати на збереження світу, для досягнення своїх власних, національних і загальнолюдських інтересів.

Не апологізуючи глобалізацію [1], але свідомо відмовившись і від її нещівної критики (що доволі докладно зроблено багатьма антиглобалістами [напр.: 2; 3]), є сенс визначити, чим і як можна скористатися з глобалізації для розвитку конфесій в Україні, для реалізації прав і свобод людини в духовній/релігійній сфері.

Україна – багатоконфесійна держава. І в цілях збереження досягнутої тут за 19 років відносної стабільності бажано не займатися духовними революціями. Спроби когось з кимось об'єднати, надати якісь державні чи президентські преференції, втрутитися в природний процес постання, розвитку та самовизначення конфесій, а тим більше щось заборонити – завершуються невдачею. Саме завдяки глобалізації будь-який рух в локальній церкві, а навіть громаді, стає відомим всьому світу і отримує відповідні реакції – у вигляді протестів, судових позивів і рішень, листів підтримки, вояжів лідерів релігійних центрів, торгових ембарго тощо. Тобто, сподіватися на те, що прийняття якогось рішення, яке стосується нібито тільки української церкви, залишиться непоміченим в світі, - марно. Світова громадська думка безумовно вплине на кінцеве рішення. Думати, що конфесійна ситуація в Україні не відчитується в інших країнах і не використовується у зовнішній політиці різних держав, - надто наївно. Не секрет, що багато нинішніх внутріконфесійних криз в Україні сплановані саме за кордоном, а майбутня карта конфесій і релігій тут – як карта військових дій – вже давно розділена на фронти.

Враховуючи це, постає необхідність творити власну (наступальну чи оборонну) концепцію і креслити українську карту «військових дій» на духовному фронті. Поки що немає ні того, ні іншого. Наш духовний розвиток відбувається за чужими доктринами, автори яких чудово усвідомили, а тепер і використовують нові умови глобалізації релігійного життя. Україна, спостерігаючи за іншими країнами, а особливо за Росією та США, Європою та Китаєм, має враховувати наявність таких сильних глобалізаторів і перш за все в духовній сфері, а тому бути готовою до адекватних реакцій.

Які ж переваги дає глобалізація? Які умови створює вона для духовного самовизначення України?

Перш за все, саме завдяки глобалізації у України та її громадян є небачені раніше можливості пізнати світ, інші цивілізації, народи, традиції, розширити свій кругозір, включитися в життя світу, зробити його частиною свого буття, уникаючи замкнутості, обмеженості, хуторянськості. Тобто, глобалізація надає шанс відкрити для себе інший світ, цінності інших культур, зрозуміти спільність людства як духовної спільноти, ознайомитися з багатоманіттям духовних досвідів. Людство – це цілісність, не завжди безконфліктна, але цілісність, де кожна особа і нація мають своє місце, своє призначення, усвідомивши яке немає сенсу претендувати на чуже, створюючи тим самим протистояння, боротьбу інтересів і бажань.

По-друге, завдяки глобалізації Україна отримує особливі умови – без будь-яких посередників - познайомити світ із власною культурою, продемонструвати історичну тяглість останньої, успадкованість її від давніх цивілізацій, підняти духовні цінності українців через їх народні традиції, досягнення матеріальної і духовної культури, що сприятиме утвердженню України в світі, завоюванню авторитету як культурної нації, додасть перспектив у можливості впливати на світові процеси. Україна має унікальний духовний досвід мирного співжиття багатьох релігій, міжконфесійного порозуміння задовго до прийняття різних хартій з толерантності і декларацій з прав людини. Але ці історичні сторінки невідомі європейцям та іншим народам. Українська земля стала батьківщиною багатьох світочів духу, оригінальних духовних течій і практик. Вона може стати духовної Меккою для різних народів, представників окремих релігій, не кажучи вже про східне, руське християнство.

Розмірковуюючи щодо майбутнього розвитку конфесій в Україні, важко не побачити, наскільки тісно ці перспективи залежать від парадигмального розвитку в сфері економіки і політики. Таких сценаріїв існує декілька, які періодично озвучуються у зв'язку із черговими виборами, змінами влади, урядовими програмами, прагнучи запропонувати, а потім і реалізувати ті чи інші політичні амбіції. Лячно від того, з якою прямою беруться чергові реформатори перекроювати духовний простір, одноразовими указами змінювати століттями налагоджений баланс між релігіями, церквами, переформатовувати певну розстановку не тільки політичних, але й духовних сил. Трансформації в духовній сфері – це процес тривалий, часто утаємничений, некерований, а тому потребує особливої делікатності, уваги, відповідальності з боку вчених, політиків, державних і громадських діячів.

Які ж бачаться перспективи конфесійного розвитку? Треба усвідомлювати, що відсутність самостійної економічної політики, сировинна залежність, дешева робоча сила, незатребуваність інтелектуального і культурного потенціалу, фінансова та соціальна диференціація в суспільстві, в духовній сфері призводить до відмови (чи відходу) від власних цінностей і традицій вітчизняної культури на користь зразків чужої масової культури, які активно насаджуються, що стає причиною втрати почуття національної гідності та появи комплексу національної неповноцінності [Див.: 4]. В релігійній сфері це загрожує повною втратою національних церков, традиційної, питома української віросповідності.

Якщо обрати за ідеал суспільство споживання, з його досягненнями вищого рівня життя, що уявляється бажаним для значної частини українського населення, то Україна надовго, якщо не назавжди, буде приречена на сите збайдужіння і до свого, і до чужого духовного досвіду. Не очікуймо відродження її духовності, зростання церков і віруючих, поглиблення їх віри та активного воцерковлення. Споживацтво не формує солідарності, кожен живе для себе, роблячи релігію зручною і необтяжливою. Так релігія, як духовне явище, трансформуватиметься у товар, який вибирається, купляється, повертається, а врешті викидається, відслуживши свого віку.

Оптимальним і найбільш сприятливим називається варіант, що орієнтований на вироблення нової стратегії українського реформування та розвитку. У його рамках «повинна відбутися зміна ідеалів суспільства споживання на систему цінностей, що утверджують пріоритет і престиж духовної та інтелектуальної сфер, культури, науки, - зазначають вчені. - Умовою успішної реалізації цього проекту є врахування стереотипів і архетипів національної свідомості й характеру, культурного коду громадян України, на мову яких повинна бути перекладена система цінностей, що формується постіндустріальним розвитком» [4].

Глобалізація, як об'єктивний етап розвитку світового співтовариства, що знаходиться в стані транснаціональних, трансконтинентальних і транскультурних зв'язків, – це завжди уніфікація та інтеграція. Традиційно, уніфікація в духовно-релігійному сенсі розуміється як стирання культурно-національних особливостей релігій. З одного боку, таку втрату яскраво виражених національних ознак можна сприймати як руйнування духовної традиції, яка склалася. А з іншого – якщо уніфікацію розуміти як процес формування самобутньої системи цінностей, норм, стереотипів, притаманних способу життя і поведінці представників певного народу, то уніфікація постає невідворотною і навіть необхідною. Тобто, уніфікація має інтра- і екстравимири: як внутрішній процес, в результаті якого формується

культура та релігія якогось етносу, вона є безумовно позитивним явищем; як зовнішнє втручання, вона може бути небезпечною для існуючої релігії. Але в сучасних умовах, коли геополітичний розподіл релігій устабілізувався, коли самі релігії мають віковий досвід самозбереження, зникнення якоїсь релігійної системи маловірогідне.

В результаті складного хвилеподібного процесу розвитку релігій, які перетворюються на вселенські феномени, релігійні комплекси не лише втрачають, але й набувають шляхом виокремлення, зняття, генералізації того загального, що характеризує будь-яку релігію. Так, глобалізація інтегрує духовний світ людства, майбутнє якого бачиться через створенням єдиної мегарелігії або неінституційно-нецерковне об'єднання навколо спільних цінностей у формі нарад, комісій, комітетів, колегій тощо. Жодний фахівець-релігієзнавець не дасть сьогодні обґрунтованих прогнозів щодо появи якоїсь єдиної релігії. Історія не знає таких вселенських духовних об'єднань. Більш ймовірним видається другий шлях – шлях діалогу між різними релігійними і духовними традиціями.

Аналізуючи ситуацію в Україні, чи є підстави стверджувати, що відбувається уніфікація та інтеграція церковного життя, тобто формується якась єдина духовна система, хтось відмовляється від своєї автономії та самостійності заради інституційної єдності? Чи створена якась трансцерковна спільність, в рамках якої проведений розподіл функцій і відповідальностей між церквами, з'явилися якісь спільні структури соціальної допомоги, утворена якась корпорація із надання духовних послуг? Ні, максимум, на що погодилися представники церков, - це утворити всеукраїнську міжконфесійну недержавну Раду церков і релігійних організацій, яка тільки почала координувати спільні заяви, єдину позицію щодо загальнонаціональних, державних справ.

Говорячи про те, що незмінною характеристикою глобалізації є уніфікація, український народ і досі недоформував таку єдину для всіх систему цінностей. Християнство, безперечно, є домінуючим духовним уніфікатором для українців, але об'єднуючу функцію воно ще не виконало. Поки що релігія, конфесії, церкви роз'єднують українців.

Чи є якісь небезпеки для України від глобалізації релігійного життя в світі? Є, якщо в результаті глобалізації релігійні комплекси «не збагачують один одного, а взаємопоглинаються». В такій ситуації «культури не отримують імпульс для саморозкриття, а нівелюються» [5]. Україна зазнає впливу і американізації, і вестернізації, що прослідковується в діяльності українських церков католицького і протестантського напрямку. Православ'я також знаходиться в зоні особливої уваги «Русского мира». Навряд чи звільняться від китайського чи японського впливу буддисти України. Крішнаїти не можуть бути не-індуськими. Але при цьому не має відбуватися заміщення своїх архетипів чужими, які презентують інтереси і культуру інших народів. Добровільна відмова від своєї традиції, живої, перевіреної віками, на догоду короткостроковим привілеям і матеріальним вигодам.

Глобалізація несе в собі не тільки ризики і загрози, а багато творчих можливостей. Вона не тільки створює нові умови, а й виступає важливим ресурсом для суспільних трансформацій. Якщо правильно використати переваги, які надає глобалізація, то це призведе або до розширення меж і урізноманітнення форми спілкування між різними традиціями, або ж навпаки – до згортання міжрелігійних контактів. Перед Україною постає такий самий вибір: або вийти за «огорожу» своєї

традиції, подивитися на себе з глобальної точки зору, вписати себе в світ, що змінюється, або зануритися у внутрішні проблеми власних конфесій.

Використані джерела:

1. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы - М., 2000.
2. Иноземцев В.Л. Расколота цивилизация. Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции. – М., 1999.
3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибки глобализма - ответы на глобализацию. - М., 2001.
4. Толстоухов А. Україна і виклики постіндустріальної доби // <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=17&c=144>
5. Кутырев В.А. Культурологический смысл глобализма // <http://www.philosophy.ru/library/kutyrev/globalism.html>

В.ЄЛЕНСЬКИЙ (Київ, Україна)

РЕЛІГІЯ І «ЗАХІДНА ЦИВІЛІЗАЦІЯ»: ГОЛОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ РЕЛІГІЙНОСТІ У США ТА ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ

Перше, що впливає із загального аналізу релігійних процесів у країнах, які за конвенційною згодою належать до сукупного «Заходу», тобто у країнах Північної Америки й Західної Європи, це вражаюча різниця між рівнем релігійної вітальності у Сполучених Штатах, з одного боку, і занепадом традиційних релігійних практик у західноєвропейських суспільствах, з другого.

Релігія і релігійність у США: нова хвиля піднесення. Очевидно, що після Другої Світової війни США пережили вибух фундаменталістського й консервативного протестантизму, який після процесу «Штат Теннесі проти Джона Томаса Скоупса» 1925 р. (знаменитий «мавпячий процес») зазнав був принизливої поразки в очах громадської думки. Біблійний фундаменталізм не лише надихнув п'єсу «Пожнеш бурю» та однойменний голівудський фільм, але й став об'єктом злих анекдотів. Але фундаменталісти загоїли рани. Вже після Другої Світової війни вони почали відновлювати свою силу і готуватися до більшого впливу на суспільно-політичне життя Америки. Посилення фундаменталізму відбувається одночасно з новим пробудженням протестантського евангелізму – релігійної культури, яка, на переконання багатьох дослідників, створила Америку. С.Гантингтон вважав, що саме протестантське походження надає американській нації унікальність і допомагає зрозуміти, чому навіть у XXI столітті релігія лишалася ключовим елементом американської ідентичності. Америка народилася протестантською; буржуазний же, ліберальний дух сформувався пізніше, причому він не стільки був „імпортований” з Європи, скільки розвинувся самостійно, виріс з протестантської культури перших громад. При цьому „американський характер” викристалізували „протестанти в протестантизмі”, „інакомислячі серед інакомислячих”, а основою американського протестантизму став евангелізм – від пуритан й індепендентів через баптистів, пієтистів, методистів до пятидесятників та